

A DEMOKRÁCIA ÜGYVÉDJE

FÜLÖP ENDRE

BOROS János: *A demokrácia antropológiája*.
Jelenkor Kiadó, Pécs, 2009. 272 o.

Boros János elévülhetetlen érdemeket szerzett az amerikai pragmatikus filozófia hazai megismertetésében. Már két korábbi e tárgyban megjelentetett kötetében (*Pragmatikus filozófia*, 1998, illetve *A demokrácia filozófiája*, 2000.) is érezhető volt, hogy a feladatot, amelyet magára vállalt, nem pusztán filozófiatörténeti ambíciók motiválták, hanem az a meggyőződés, hogy az amerikai pragmatizmus tanulmányozása ma Magyarországon, illetve egész Európában közvetlen gyakorlati haszonnal kecsegtet. *A demokrácia antropológiája* is e meggyőződés terméke. Ebben a kötetben azonban a pragmatikus hagyomány kiemelkedő alakjai már nem a vizsgálódás voltaképpeni tárgyát jelentik, hanem csupán hivatkozási alapot, amelyre Boros saját demokráciafogalmát felépítheti és megfogalmazhatja.

A kötet fejezetei nem épülnek egymásra, a különálló, egymástól független, önmagukban is olvasható írásokból mégis kirajzolódik egy markáns gondolati ív. Az alábbiak ezt a gondolati ívet kísérelem meg felvázolni.

Boros János kiindulópontja szerint a demokrácia nem csupán az eddig felfedezett és megismert politikai berendezkedések között tekintendő a legjobbnak, hanem minden elképzelhető politikai-társadalmi formát figyelembe véve is a legjobb. A demokrácia, írja Boros, az a társadalmi berendezkedés, „aminél jobbat nemcsak hogy nem találtak ki, hanem aminél jobbat nem is lehet kitalálni.” [81] Ez egyúttal

azt is jelenti, hogy a politikafilozófia történetének első szakasza szerencsés véget ért. [20] A jó társadalom kérdése egyszer s mindenkorra megoldódott, a filozófusoknak ezzel a kérdéssel többet már nem kell foglalkozniuk. „A ténylegesen megvalósított demokráciából nincs hová kitörni, nem lehet más és jobb együttélési konstrukciót kitalálni, mert az egyenlő lehetőségnél és az ésszerűségénél nincs jobb.” [185]

Hogyan bizonyítható, hogy a demokráciánál nincsen jobb társadalmi-politikai berendezkedés? Bár magát a kérdést nem teszi fel Boros, válasza mégis egyértelmű és határozott: A demokrácia elsőbbsége és felsőbbrendűsége nem igényel bizonyítást, de még magyarázatot sem. Boros Rorty-val és Dewey-val vallja, hogy „egyetlen magyarázatra nem szoruló és magától értetődő fogalmunk a demokrácia.” [82] A demokráciát így nem kell szóba jöhető alternatíváival összemérni, nem kell előnyöket és hátrányokat mérlesezni. A demokráciának Boros szerint nincsenek hátulütői, nincsenek árnyoldalai, nincsenek hiányosságai. A demokráciát választva nem kell elkerülhetetlen veszteségekkel, szükségszerű kompromisszumokkal számolni. Annak, aki demokrácia pártjára áll, nem kell semmiről lemondani, ami értékes, nem kell semmiféle áldozatot hozni. *A demokrácia antropológiája* szerint nincs olyan szempont, nincs olyan érték, amelynek tekintetében egy hierarchikus, arisztokratikus társadalmi rend bármely formája kiállhatná a demokráciával való összevetés próbáját. A demokrácia „az európai

[Phronesis]

gondolkodástörténet legjobb fogalmait, legnagyobb eszméit” [71] testesíti meg, állítja Boros. Mindaz, ami értékes, benne foglaltatik a demokráciában, és viszont: a demokrácia mindaz, ami értékes. „A demokrácia struktúrái és alapelvei az emberben élő legjobb erők, vágyak, remények és hitek törvényesen garantált érvényesülését jelentik – széles társadalmi közegben.” [59]

Boros tehát bizonyítás, sőt tulajdonképpen érvelés nélkül bizonyítottnak tekinti, hogy az elképzelhető legjobb társadalmi rend a demokrácia. De vajon meg is lehet-e valósítani ezt az eszményi berendezkedést? Más szóval: képesek vagyunk-e lehozni a platóni örök ideát az égből a földre, az időbe? A pragmatizmus talaján állva, márpedig Boros János ott áll, a kérdés megkerülhetetlen. A pragmatikus filozófia számára ugyanis „csak azok a fogalmak, elméletek vagy eszmék tekinthetők igaznak és jóknak, amelyek működnek is a világban.” [70] A demokrácia szó így jelölheti bár az elképzelhető legjobb társadalmi formát, nem jelent az égvilágon semmit, amíg a történelemben meg nem jelenik a maga hús-vér valóságában. Amíg nem tapasztaljuk meg a demokratikus elvek működését a gyakorlatban, amíg nem látjuk megvalósulásukat, és annak minden következményét, addig „egyszerűen nem tudjuk megmondani, hogy miről is szólnak.” [71]

Boros János azonban nem lát itt (sem) semmi problémát. A korábbiakban megszokott határozottsággal válaszolja a fenti kérdésre, hogy az Amerika Egyesült Államok már megtette azt, amit kellett: lehozta az eszményt a földre. Nekünk itt, Európában nincs is más dolgunk, mint őket utánozni. „Az [amerikai] alkotmányozók, miután gondolatilag fölkapaszkodtak a filozófia platóni magasságaiba, szemben a későbbi Wittgenstein későbbi javaslatával, nem maradtak ott fönt, és nem rúgták ki maguk alól a létrát, hanem az ott fönt talált ideákat megragadták, a létrán lecipelték, lehúzták, levonszolták a földre, az időbe, ahol maguk is éltek, és ahol utódaik életét is elképzelték, előre elgondolták.” [36] Azt jelenti ez, hogy az Amerikai Egyesült

Államokban megvalósult az elképzelhető legjobb társadalmi-politikai berendezkedés? A kötet írásai alapján úgy tűnik, Boros szerint nagyjából erről van szó. „Az amerikai alkotmányt sokan a világ nyolcadik csodájának tartják” [20], jegyzi meg például egy helyütt. Elismeri ugyanakkor, hogy az Egyesült Államok nem kapja meg a világtól az eszményi társadalmi-politikai berendezkedésnek kijáró tiszteletet és hódolatot. S e tekintetben nem csupán a Boros által is érintett vitatott nemzetközi szerepvállalásai vagy a klímavédelemben játszott szerepe említhető, hanem mindaz, amit a gyakran pejoratív értelemben használt „amerikanizálódás” szó fejez ki. E szót természetesen elsősorban nem politikai berendezkedésére, hanem sokkal inkább fogyasztói kultúrájára szokták vonatkoztatni. Hogy a két dolog, a demokrácia és a fogyasztói kultúra között létezik-e bármilyen összefüggés, hogy demokratikus eszmények és az igények alacsony szinten való nivellálódása, a tömegárukban (is) megjelenő közepszerűség között tételezhető-e bárminő korreláció, olyan kérdések, amelyek Boros Jánost – legalábbis e kötetben – nem foglalkoztatják, jóllehet az alapján, hogy az előszó második lapján Alexis de Tocqueville neve is előkerül, a könyv olvasója joggal számíthatna rá, hogy ilyesfajta problémákkal is találkozni fog a későbbi fejezetekben. Tocqueville-nál azonban szemmel láthatóan nagyobb hatást gyakoroltak Borosra az amerikai pragmatikusok, köztük „Raph Waldo Emerson (1803-1882), aki Amerikát kvázi vallásos tisztelet tárgyává teszi.” [74]

Függetlenül azonban attól, hogy felvázolható-e logikai-teoretikus összefüggés a demokrácia és a fogyasztói társadalom között, a köztük lévő tényszerű összefüggés, azt gondolom, mindenképpen megállapítható. Talán nem szükségszerű, hogy minden demokráciában fogyasztói társadalom alakuljon ki, de kevésbé vitatható, hogy az Egyesült Államokban az előbbi nyomán az utóbbi is kialakult – annak minden vitathatatlan pozitívumával és kétségtelenül létező negatívumával együtt. Ha pedig így van, akkor ezt a pragmatikusok

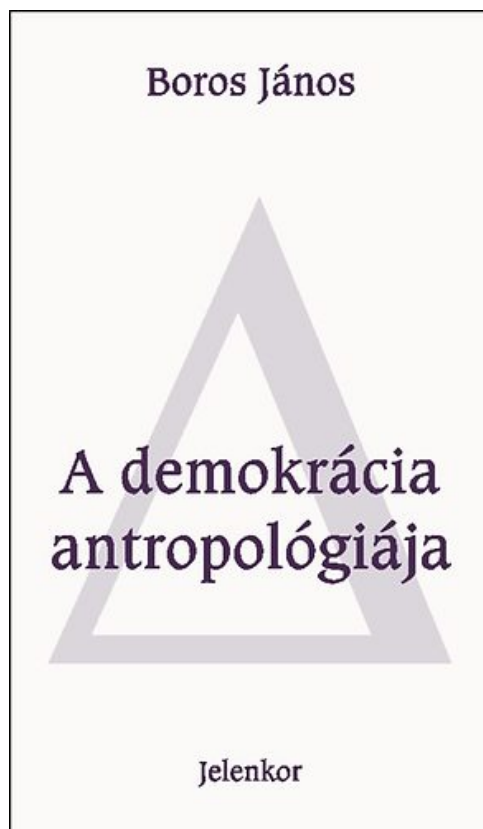

[Phronesis]

nem hagyhatják figyelmen kívül. „A pragmatizmus – írja Boros – a következmények filozófiája, amely csak akkor tartja a fogalmakat, kijelentéseket vagy elméleteket figyelemre méltónak, ha azoknak konkrét gyakorlati következményeik vannak vagy lehetnek.” [145] Ennek fényében némiképp érthetetlen, hogy a pragmatizmus talaján álló Boros hogyan írhatja azt, hogy – idézem – „ha valaki arra utal, hogy Amerika története nagyon is »emberi« és távol áll azoktól az ideáktól, amelyek az alkotmány vezérelveiként szolgálnak, akkor itt Hegellel azt mondhatjuk, ez az ott élő emberek baja és azoké, akik nem veszik komolyan az amerikai alkotmány mögötti szándékot, és nem próbálnak meg tanulni belőle.” [48-9] Nem lehetséges, hogy ezekért a „nagyon is emberi” dolgokért – bizonyos részben legalább – azok az ideák is felelősek, amelyek az amerikai demokrácia vezérelveiként funkcionálnak? Annál is inkább, mivel az ott „élő emberek” jórészt éppen ezen ideák „termékei”, ahogy ezt nem egyszer Boros is hangsúlyozza? El lehet intézni egy Hegelre hivatkozó nagyvonalú kézlegintéssel a valóságban kétségkívül jelentkező, nyilvánvaló következményeket, szembeszökő visszasságokat? Ha szemet kell hunynunk az Egyesült Államokban tapasztalható kivetnivalók felett, akkor vajon tekinthetjük-e még a „létező Amerikát” az eszményi demokrácia bizonyítékának? Ha pedig az Amerika Egyesült Államok példája nem alkalmas arra, hogy igazolja a tételt, mely szerint az eszményi demokrácia megvalósítható, akkor milyen egyéb lehetőségünk marad – s különösen: milyen egyéb lehetősége

marad a pragmatizmusnak – e tétel bizonyítására?

Ha az ideális demokrácia megvalósíthatóságát nem is, a demokrácia felsőbbrendűségét mindenképpen igazolja az Amerikai Egyesült Államok történelme és jelenlegi helyzete, állítja Boros János. Elegendő ehhez egyetlen pillantást vetni a bevándorlási statisztikákra. A demokratikus országok felé irányuló migráció messze meghaladja, az ezzel ellentétes irányú mozgás mértékét. Ez azzal magyarázható, véli Boros, hogy a demokratikus eszményekre – azok egyetemessége miatt – a bevándorlók sajátjukként ismernek rá, így azonnal ott-hon érzik magukat. „A demokrácia elvei észelvek, az igazságosság, a tolerancia, az esélyek elvei, és mint ilyeneket, más kultúrák vagy más népek is könnyen sajátjaikként ismerik föl őket.” [182] Felvethető a kérdés, hogy vajon a közelmúlt franciaországi eseményei, a gyújtogatások és zavargások vagy a radikális iszlámizmus nyugat-európai és amerikai térszerése mennyire támasztja alá

Boros érvelését, miszerint a demokratikus társadalom „az optimális boldogság- és érdekkövetés lehetőségét olyan vonzó módon biztosítja, hogy más országok népei is be kívánjanak oda vándorolni, és nem félnek attól, hogy ezért föl kell áldozniuk nyelvi, vallási identitásukat.” [185] Vajon az imént említett jelenségek valóban azt mutatják, hogy a bevándorlók sajátjukként ismernek rá a demokratikus eszmékre és szívesen feláldozzák nyelvi, vallási identitásukat, vagy inkább azt sejtetik, hogy a nyugati demokráciák felé irányuló migráció mögött többnyire csak pusztán gazdasági meg-

[Phronesis]

fontolások rejlenek? Boros János szerint persze e kettő nem választható el egymástól, a gazdasági prosperitás a demokrácia szükségszerű következménye, míg a bevándorlással látszólag együtt járó problémák csupán „az ott élő emberek baja és azoké, akik nem veszik komolyan a [demokrácia] mögött rejlő szándékot”. Boros másik mintademokráciája (az Egyesült Államok mellett) Svájc, így különösen érdekes volna tudni Boros János véleményét az ott nemrégiben lezajlott népszavazással kapcsolatosan, amelynek eredményeképpen nem épülhet új mecset Svájcban. Demokratikus döntésről van szó? „A demokratikus állapotok minőségének és sikerességének legjobb indikátora, ha egy társadalom befogadóvá válik” [183] – írja Boros. De mi a helyzet akkor, ha egy mintaszerű demokrácia veszít befogadói hajlandóságából? Nem lehetséges, hogy a politikai filozófia történetének első szakasza mégsem zárult le?

Annál is inkább, mert a demokrácia fogalmi tisztasága és magától értetődősége, valamint az USA (és Svájc) mindenki számára rendelkezésre álló példája ellenére igazi demokráciával mégis csak elvétve találkozhatunk a világban. Ezt Boros őszinte csodálkozással állapítja meg, igazolva azt a korábbi meglátásunkat, hogy számára a demokrácia megvalósíthatóságának kérdése egyáltalán nem probléma. „A modern kor talánya [...] – írja –, hogy miközben a demokrácia fogalmát és alapelveit a gyermek is könnyen megérti, miért oly nehéz mégis a megvalósítása, a történelemben miért látunk olyan kevés helyen demokráciát, és ahol és amikor megvan rá a lehetőség, akkor is milyen nehezen alakul ki és működik.” [56-7] „A kérdés az – fogalmaz másutt –, hogy miért oly nehéz ezt az egyszerű gondolkodásmódot a gyakorlatba átültetni, miért oly nehéz valódi, ténylegesen működő demokráciát létrehozni, miért oly körülményes az igazságosság gondolatát nem elfogadtatni, de elérni, hogy az emberek azt mindennapi életükben is gyakorolják.” [84] Ezekből a sorokból derül ki igazán, hogy Boros János valóban tökéletesen problémátlanul látja mind a demokrácia, mind az igazságos-

ság fogalmát. Úgy tűnik, Boros szerint elegendő elhatározni azt, hogy igazságosak leszünk és onnantól kezdve csak eltökéltségünk szilárdsága a kérdés, más probléma fel sem merülhet. Pedig még a legbanálisabb konfliktusokra is igaz, hogy általában nincs minden szempontból kielégítő, igazságos megoldásuk. Az igazán súlyos, komoly téttel bíró társadalmi vitákra ez hatványozottan áll. Aligha van olyan politikai kérdés, amelyre volna egyetlen, igazságos válasz. Az önérdék legitim követése (amelyet Boros a demokrácia alapelveként határoz meg) és a mindenkitől elvárható társadalmi szolidaritás (amelyet szintén a demokratikus gondolkodás alapozzanataként tart számon) viszonyának kérdése például egészen biztosan nem ilyen.

A kötet egyik fő kérdése tehát így hangzik: jóllehet sem megértése, sem megvalósítása nem kellene, nem szabadna, hogy a legcsekélyebb nehézségeket okozza bárkinek is, miért olyan ritka mégis az igazi demokrácia a világban? Boros Jánosnak természetesen van válasza e kérdésre: Az ok abban a tényben keresendő, hogy demokrácia csak ott működhet, ahol az emberek erre fel vannak készülve. Demokrácia önálló gondolkodásra képes egyének, valódi demokraták híján életképtelen. „Az önálló gondolkodásra nem tanított, ezt soha nem tanult emberekkel nem lehet demokráciát létrehozni: az ilyen emberek soha nem lesznek saját eszüket és szabadságukat működtető polgárok: bábuk, rabszolgák, ideológiailag manipulált »lakosság« lesznek.” [162] (Itt ismét felmerülhetne a fogyasztói kultúra kérdése, hiszen a „bábuk”, „rabszolgák”, „manipulált lakosság” terminusokkal gyakran éppen ilyen összefüggésben találkozhatunk, ám – ahogy ezt korábban már megállapítottuk – a fogyasztói társadalomnak Boros szerint nincs semmi köze a demokrácia antropológiájához.) A feladat tehát adott: „a népet türelmes nevelő-felvilágosító munkával »demokratává« tenni.” [227] Ennek pedig egyetlen lehetséges módja az oktatás. A képzés ele elemi iskolától egészen az egyetemig azt kell az elsődleges célul tűzni, hogy mindenki „meggyőződéses demokratává” váljék. „A

[P h r o n e s i s]

stabil demokrácia feltétele a demokráciára való nevelés, az elemi iskolától fogva. Ez azonban nem indoktrináció, hanem minden ilyen ellentéte” [81] – állítja Boros.

De vajon mit jelent a „demokráciára való nevelés”? Annyi bizonyos, hogy az amerikai alkotmány beható vizsgálata és a politikai filozófia történetének gondos tanulmányozása feltétlenül részét kell, hogy képezze az oktatásnak. „A demokráciának elemi érdeke, hogy minél többen képesek legyenek a tagolt és művelt gondolkodásra, melynek kialakításához a filozófia és a filozófiatörténet ismerete nagyban hozzájárulhat” [155] – írja Boros. Nem egyértelmű ugyanakkor, hogy az Amerikai Egyesült Államok társadalmi-kulturális állapotával, az USA világ- és klímapolitikai szerepvállalásaival szemben megfogalmazódó nemzetközi kritikáknak is helyet szorít-e Boros János a demokráciára való nevelésben. Ahogy az sem, hogy a tagolt gondolkodásra szoktatáshoz csak a pragmatikus filozófiai hagyomány ismerete nyújt-e értékes segítséget, vagy például Carl Schmitt munkásságáé is. Ha ugyanis a jó társadalom kérdését elintézték, a demokrácia és az igazságosság fogalmait problémátlannak tekintjük, ha nem veszünk tudomást a demokráciakritikákról és nem reflektálunk a társadalomban együtt élő, egymással versengő és egymásnak ellentmondó igazságosság-felfogásokra, ha bizonyos értékeket különösebb magyarázat nélkül egyszerűen „az emberiség legjobb eszméinek” vagy „legszebb álmainak” nevezzük méltatlanul megfeledezve a többről, ha a „létező demokráciát” vizsgálva egy vállrándítással elintézzük annak visszásságait, akkor az indoktrináció árnya bizony ott fog lebegni a demokráciára való nevelés kétségkívül jószándékú programja felett. Valószínűleg nem véletlen, hogy Boros János a könyv lapjain háromszor is nekifut annak a kérdésnek, hogy mi különbözteti meg az ő – és a pragmatikusok – demokráciafilozófiáját a marxizmustól. „A pragmatikus-filozófiai alapelv akár Marxnak azt a kijelentését is eszünkbe juttathatja, hogy a filozófusoknak többé nem értelmezni, hanem megváltoztatni kell a világot, ám a

gyakorlati beállítódás tényén kívül semmi közös nincs a két állításban. Míg Marx a társadalmat jókra és rosszakra osztotta, és a történelmet is e séma szerint értelmezte, addig Dewey és a pragmatikusok mindenkit a »jó« oldalra állítottak” [20] – így határozza meg egy helyütt a különbséget Boros. De az olvasóban (ezúttal is) ott motoszkál a gyanú, hogy ennnyire azért nem egyszerű a helyzet. Hiszen a demokráciafilozófia is két csoportra osztja az emberiséget: demokratákra és nem demokratákra, s ilyenénképpen tőle sem áll távol a világ jókra és rosszakra való felosztása. Amikor pedig Boros helyeslőleg idézi Javier Solana-t, az Európai Unió külügyminiszterét, aki szerint „ha Európa Amerikával közösen cselekszik, »komoly erőt képviselhet a világban a Jó oldalán«” [108], akkor az olvasó joggal érzi megerősítve korábbi sejtéseit.

A fentiekből is sejthető, hogy a filozófusoknak fontos szerepet szán Boros a társadalom minél nagyobb részének demokratává nevelésében. Téved, aki azt gondolja, állítja Boros, hogy a filozófusok feladata ma is a régi szövegek böngészése és értelmezése, a világ minél pontosabb megértése, a politikai eszmék alapos és megfontolt kritikai elemzése. Nem, a filozófusoknak „most elsősorban nem kritikusoknak kellene lenniük [...], hanem produktívnak, kreatívnak, progresszívnak.” [227] „A filozófusoknak ma elsőrendű feladatuk, hogy beleszóljanak a világ folyásába, hogy keressék és megteremtsék azokat a fórumokat, ahol hozzászólhatnak, beleavatkozhatnak a történésekbe.” [134] Boros János tehát feltűnően optimista a filozófusok politikai szerepvállalását illetően. Úgy gondolja, hogy a filozófiai tájékozottság olyan tudás, amely közvetlenül hasznosítható a mindennapi politikában. „A jövő demokráciájának – írja – legalább annyira van szüksége képzett szakemberekre, mint képzelőerővel megáldott látókokra, akik a filozófiatörténet és tudománytörténet óriásainak vállán állva, a szabadság és a kreativitás merész álmait vázolják föl embertársaiknak. Nem feltétlenül lehet majd valamennyi álmot megvalósítani, de talán néhány közülük érdekesebb, gazdagabb és még

[Phronesis]

inkább felszabadító demokráciához és jogalkotáshoz fog vezetni.” [91] A Boros Jánosénál kevesebb optimizmussal megáldott olvasó azonban nem állhatja meg, hogy ehhez hozzá ne tegye: másik néhány „merész álom” pedig esetleg olyan következményekhez vezet, amelyeket a huszadik században volt alkalma Európának megtapasztalnia. Egy még óvatosabb olvasó ehhez még azt is hozzáteheti: Nem árt csínján bánni a „merész álmokkal”! A történelemből ismert, balul elsült szürakuszai kalandok persze Boros számára sem ismeretlenek. „A filozófusok és értelmiségiek, különösen történeti »kísérleteik« sikertelensége eredményeképp, újra meg újra visszahúzódnak a szemlélő szerepébe. De a huszonedgyedik században a filozófusoknak újra cselekvőkkel kell válniuk, be kell avatkozniuk a történelem, a politika vagy a társadalom menetébe.” [134-5] E mondatokban talán az a legmeglepőbb, hogy „sikertelen kísérleteikről” megemlékezvén Boros nem fokozott óvatosságra inti a filozófusokat, hanem még nagyobb aktivitásra. „Azt a szerepet, amelyen a filozófusok a papokkal és a bölcsekkel osztoztak, a mérnökéhez és az ügyvédéhez hasonló társadalmi szereppel kell fölváltanunk.” [158] – idézi Boros Richard Rortyt. Az ügyvédi szerep azonban nehezen kapcsolható a filozófus hagyományos képéhez. Az ügyvéd szó halatán gondolatainkban inkább a tények koncepciózus kezelése, a valóság saját céljainknak megfelelő elferdítése jelenik meg, mint az igazság iránti feltétlen elkötelezettség, az objektív, elfogulatlan, őszinte vágy a minél teljesebb tudásra, így nem biztos, hogy az ügyvédéhez hasonló társadalmi szerep vonzó kilátásokat jelenthet a filozófia számára.

Mindaz, amiről mindeddig szó volt, egyetlen cél szolgál: azt ugyanis, hogy utat mutasson Európának és Magyarországnak új alkotmánya megalkotásához. „Mindez természetesen felszólítást is jelent az emberiség többi részének, és nem utolsó sorban Európának, hogy Amerikában ne csak egy országot lássanak, hanem mint önmaguk egy jobb megvalósulását.” [43] Boros János elkötelezett az Európai Egyesült Államok amerikai mintára tör-

tendő mihamarabbi létrehozását illetően. Ebben az új Európában a nemzetek, legalábbis abban a formájukban, ahogy most ismerjük őket, fel fognak szívdódnak, állítja Boros. „Az Európai Egyesült államokban – írja Boros – a közös tudatnak európainak kell lennie, és az első nyelvhez és kultúrájához való tartozásnak olyan típusú identitást kell nyújtania, mint amilyent Amerikában ad az újangliai, a New York-i vagy a kaliforniai születés.” [53] Ebből is megállapítható, hogy Boros János nincs túlságosan jó véleménnyel a nemzeti kultúrákról. „Egészen biztos, hogy a filozófusok, és nem a nemzeti kultúrák képviselői voltak azok, akik egyes helyi nyelvektől, életérzésektől, nemzeti hangulatoktól, területfoglalásoktól és hatalomkarástól függetlenül megfogalmazták azokat az értékeket és összefüggéseket, amelyek az emberiség kultúráját, tudományát, politikai civilizációját előrevitték.” [106] Könyvét olvasva könnyen az az érzésünk támadhat, hogy az emberiség egyetlen vívmánya a demokrácia, a kultúra egyetlen elismerésre méltó területe a (politikai) filozófia. „Az új, nemzetállam utáni korban – írja – bármely politikai közösség csak egy dologra lehet büszke: ha sikerült a tényleges demokráciát megvalósítania.” [161] E tekintetben éles az ellentét Boros János és az általa többször is hivatkozott spanyol származású amerikai filozófus, George Santayana között. Az utóbbi ugyanis a demokratikus USA-ban nem érezve jól magát, Európába költözik és előbb Angliában, majd Mussolini Olaszországában telepedik le. Példája azt illusztrálja, hogy vannak a politikafilozófia történetében jártas, kétségbevonhatatlanul művelt értelmiségiek, akik számára egy sok évszázados, mérhetetlenül gazdag kultúra közelsége, inspiratív kisugárzása fontosabb lehet a közösség társadalmi-politikai berendezkedésének demokratikus voltánál. S talán azt is, hogy az olaszoknak (franciáknak, németeknek, magyaroknak stb.) akkor is lehet okuk némi büszkeségre, amikor politikai rendszerük éppen kevésbé vagy egyáltalán nem demokratikus.

Ez tehát a gondolati ív, amely Boros János új kötetének vázát adja. A gondolatmenet,

[Phronesis]

ahogy az eddigiekből is kiderül, számos ponton kikezdhető, a benne megfogalmazott értékelések és következtetések gyakran vitathatóak, Boros elkötelezettségét Európa és benne Magyarország békés és demokratikus jövője

iránt mindazonáltal kár volna kétségbe vonni. Ez a talán túlságosan is erős elkötelezettség azonban azt eredményezi, hogy az olvasó úgy érzi: a demokrácia ügyvédjének és nem filozófusának hangját hallja.

